

Педагогічний ретродосвід

Типологія школярів Петра Лесгафта та її рецепція українськими вченими

Олександр МІХНО,

кандидат педагогічних наук, директор Педагогічного музею України

В умовах інтеграції України у європейський і світовий економічний та культурний простір постає питання співпраці із зарубіжними партнерами в усіх сферах. Культурна, зокрема наукова сфера, є одним із пріоритетів. Оскільки за визначенням, наука – явище інтернаціональне, наголосимо, що зв'язки українських учених із зарубіжними колегами ніколи не переривалися, але, зважаючи на соціально-історичні умови, набували різних форм.

Українська педагогічна наука гідно представлена у світі іменами К.Ушинського, А.Макаренка, В.Сухомлинського. Водночас поступ української педагогіки забезпечувався як продукуванням власних ідей, так і шляхом творчого осмислення спадщини педагогів інших народів. Йдеться про рецепцію українськими вченими зарубіжних освітніх ідей і здобутків. Поділяємо думку Н.Дічек, яка, порушуючи проблему введення поняття «рецепція» у методологічний апарат історико-педагогічних досліджень, слушно зауважує, що рецепція «дає можливість оцінити національний педагогічний досвід, творячи «дзеркало» для його розгляду, дає матеріал для розвитку освіти або вдосконалення її окремих елементів через наповнення їх новим змістом і ефективним досвідом» [6, с. 84–85].

Проблема рецепції в історико-педагогічних дослідженнях є актуальною також з огляду на те, що до 1991 року, в умовах відсутності незалежної української держави та перебування українського народу в складі сусідніх держав, зокрема Російської імперії та Радянського Союзу, українська науково-педагогічна думка розвивалася передусім в контексті педагогічних процесів цих країн. Тож рецепція педагогічних ідей була закономірним, необхідним фактом становлення і розвитку української педагогічної науки.

Особливий інтерес у світлі зазначеного становить педагогічний дискурс XIX ст., оскільки, на думку О.Сухомлинської, «педагогічні ідеї, народжені в XIX ст., особливо в його другій половині, заклали основу сучасної вітчизняної педагогічної думки в усьому її розмаїтті» [20, с. 7]. Одним із найактивніших педагогів кінця XIX – початку XX століття був

російський учений Петро Францович Лесгафт, який започаткував природничо-наукову парадигму в педагогіці [там само]. Його ідеї формування нової людини зацікавили українських учених. Рецепція запропонованої П.Лесгафтом типології школярів має понад столітню історію і представлена працями Г.Ващенка, Т.Галушко, М.Грунського, М.Даденкова, В.Зеньковського, Н.Калениченко, В.Касьяненка, Є.Коваленко, В.Комара, О.Лазурського, І.Леонтєєвої, Н.Павлик, С.Русової, Н.Сейко. Науковий доробок цих дослідників, присвячений осмисленню типології П.Лесгафта, ще не став предметом історико-педагогічного дослідження. У цій статті ми маємо **на меті** проаналізувати рецепцію типології школярів П.Лесгафта українськими вченими, визначити її провідні напрями та жанри.

Насамперед окреслимо власне розуміння терміну «рецепція». На нашу думку, в історико-педагогічному дослідженні, на відміну від філології, де цей термін використано вперше, рецепція не зводиться до розгляду творчого сприйняття тексту читачем. До того ж філологи у межах рецептивного підходу розглядають сприйняття читачем художнього тексту, а ми аналізуватимемо сприйняття вченими науково-педагогічної праці, а точніше – концепції. Отже, рецепцію розуміємо як інтелектуальний процес сприйняття наукової концепції, що відбувається шляхом її реконструкції, аналізу і критики.

Розпочнемо з самої типології, яку П.Лесгафт обґрунтував у своїй праці «Шкільні типи», що є першою частиною книжки «Сімейне виховання дитини та його значення». Це видання стало своєрідним педагогічним бестселером ще за життя автора: протягом 1884–1910 років книжка перевидавалася

шість разів, а в передмові до 5-го видання (1905) П.Лесгафт зазначає, що книжка вже розійшлася накладом понад 10 тис. екземплярів [13, с. 3]. У «Шкільних типах» автор подає власну концепцію типології школярів і детально описує шість визначених ним типів учнів: лицемірний, честолюбний, добродушний, злісно-забитий, м'яко-забитий, пригнічений. Ці типи, на його думку, формуються внаслідок родинного виховання, і коли дитина стає школярем, учитель має враховувати сформований тип учня в навчально-виховному процесі і вживати відповідних педагогічних заходів. Типологію він будує емпіричним шляхом, на основі збирання, опрацювання, узагальнення, систематизації даних безпосереднього спостереження за особливостями фізичного і психічного розвитку школярів, а самі описи містять відомості про ставлення учня до дорослих та однокласників, способи навчальної діяльності, особливості засвоєння знань, прогнози щодо майбутнього дорослого життя, а також опис сімейних умов, у яких певний тип сформувався.

Це була перша типологія школярів у педагогіці, тож цілком закономірно, що вона викликала інтерес українських учених. Рецепція типології здійснювалася ними за трьома напрямками: у працях, присвячених спадщині П.Лесгафта, в контексті власних досліджень та у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня. Проаналізуємо ці праці, структурувавши їх за хронологічно-тематичним принципом. Розпочнемо з досліджень, предметом яких є творча спадщина П.Лесгафта.

Вперше в українській педагогічній науці щодо типології П.Лесгафта висловила свою думку С.Русова у статті «П.Лесгафт і його педагогічні ідеї» (1912). Вона акцентувала на особливості вченого щодо спостережливості, майстерності зображення дитячих характерів, завдяки чому його працю «можна читати з захопленням, як красного письменства натхненний твір» [18, с. 21]. С.Русова перерахувала типи, запропоновані П.Лесгафтом, але замість шести назвала сім: лицемірний, самолюбний, слабодушний, забитий, безмірно добрий, злісний, пригнічений [там само]. Додала тип «слабодушний», що, очевидно, за Лесгафтом, є м'яко-забитим, який С.Русова назвала «забитим». Український педагог наголошує, що П.Лесгафт виступав проти спадковості характеру, і розвиває його думку про важливість родинного виховання: «Дитячі роки – то роки імітації... Коли хочете мати гарну й правдиву дитину, шануйте правду в усіх дрібницях вашого життя, бо уважливе око дитини придивляється до усього, до всього прислухається. Таким чином потроху складаються враження, а з ними разом будується така чи друга етична основа майбутньої людини» [18, с. 22–22]. С.Русова високо оцінювала типологію П.Лесгафта, як і всю його педагогічну спадщину, вважала, що «Лесгафт належить до тих людей, які своїми ясними думками висвітлюють цілі епохи культурного життя» [там само, с. 16]. Вона наголошувала на практичному

значенні типології, рекомендувала «Шкільні типи» як підручник для молодих матерів.

Надалі в цьому тематичному напрямі – праця В.Касьяненка, вченого в галузі порівняльної морфології, зоолога і анатома, – «Петро Францович Лесгафт» (1950). Природно, що В.Касьяненко зосередився на лікарській, зокрема анатомічній спадщині вченого. Він навів цікаву статистику: 71 із 103 друкованих праць П.Лесгафта присвячена анатомії, а 32 – питанням педагогіки і фізичної освіти [9, с. 18]. Фрагментарно вивчаючи питання типології характерів, учений наголошує, що П.Лесгафт не визнавав «природжених поганих нахилів» і категорично заперечував існування «невиправно зіпсованих дітей». Він вважав, що «зіпсованість дитини» є наслідком системи виховання у сім'ї та школі, за яку «розплачується зрештою сам вихованець» [там само, с. 20]. В.Касьяненко наголошує, що П.Лесгафт був одним із перших поборників поваги до особистості дитини, розробив наукові основи сімейного виховання і запропонував власну типологію дитинства. Однак самих типів не називає і, відповідно, не аналізує. Науковець акцентує на тому, що на П.Лесгафта вплинули ідеї М.Пирогова і К.Ушинського, а вчення самого П.Лесгафта вплинуло на формування молодого покоління лікарів і педагогів [там само, с. 22].

У 1959 році було опубліковано ґрунтовну статтю Т.Галушко «Питання психології в працях П.Ф. Лесгафта», яка є першою і поки що єдиною спробою в українській науці психологічного аналізу типології школярів. Автор праці подає стислий реферативний переклад опису всіх шести типів та здійснює критичний аналіз, за її висловом, «типології шкільного дитинства» [4, с. 69]. Т.Галушко називає ці описи «характеристиками шкільних типів» [там само, с. 66] і зазначає, що «тип дитини, за Лесгафтом, формується під впливом умов її життя і в зв'язку з розумовим і моральним її розвитком» [там само]. Позитивне значення характеристик шкільних типів Т.Галушко вбачає у тому, що в них показано, «як важкі суспільні умови життя дітей, ненормальні взаємовідносини, що є між батьками й дітьми, неправильні методи сімейного виховання спотворюють особистість дитини» [там само, с. 67]. Водночас дослідниця вважає, що типологія має значні недоліки, з-поміж яких виділяє два основні: недостатнє охоплення всіх істотних рис характеру особистості та критерії, які П.Лесгафт «узяв за основу класифікації типів (інтелектуальний ступінь свідомості дитини та моральний рівень її розвитку)» [там само, с. 69]. Т.Галушко також висвітлює погляди П.Лесгафта на характер, зазначаючи, що вчений розрізняв тип і характер, вважаючи проте, що тип має деяку схильність до розвитку характеру.

Стаття Н.Калениченко «Педагогічні погляди П.Ф. Лесгафта», присвячена 150-річчю від дня народження вченого, побачила світ 1987 року. Науковець коротко проаналізувала працю «Шкільні типи», наголошуючи, що П.Лесгафт «першим серед педагогів XVIII і XIX ст. підійшов до розв'язання

проблеми «спадковості, середовища і виховання» [8, с. 89]. Щодо типів дітей, то, на думку дослідниці, на це впливає навколишнє середовище. Вона називає всі шість типів, характеризуючи кожен із них кількома словами: «Лицемірний, коли дитини керується у своїх діях лише особистою вигодою; честолюбний, коли вона прагне піднятися над іншими і довести свою зверхність; добродушний, коли хоче допомогти всім, хто її оточує; м'яко-забитий, коли зіпсували не покараннями й різками, а «зовнішньою» ласкою; злісно-забитий, для якого характерні підозрілість, різкість, замкненість; ...пригнічений тип, представники якого відрізняються від інших тихою і спокійною вдачею, працелюбством і спокійною спостережливстю» [там само]. Н.Калениченко також звертає увагу на розмежування П.Лесгафтом типу школяра і характеру, який «гартується і розвивається значно пізніше, ніж створюється тип» [там само].

У статті В.Комара «Творчий шлях Петра Францовича Лесгафта» (2006) розглядається вся педагогічна спадщина вченого, зокрема і запропонована ним типологія школярів. Підґрунтям її створення В.Комар вважає глибоке розуміння П.Лесгафтом залежності розвитку дитини від умов сімейного життя, важливості для вчителя знання і розуміння психології дитини. Дослідник перелічує всі шість «шкільних типів», але не аналізує їх, обмежуючись інформацією про те, що П.Лесгафт «вказує на найбільш характерні риси цих типів, встановлює причини їх виникнення» [11, с. 37].

До цієї категорії праць, на нашу думку, належить і публікація Є.Коваленко в «Енциклопедії освіти» (2008), що має довідковий характер – «Лесгафт Петро Францович». У ній стисло розглядається спадщина П.Лесгафта. Щодо типології школярів, то Є.Коваленко використовує термін «психологічні типи» [10, с. 450], перераховує їх, акцентуючи на тому, що вони «закладаються в умовах сімейного життя» [там само].

Другий напрям розгляду вченими типології школярів – у контексті власних досліджень – представлено, насамперед, монографією О.Лазурського «Нарис науки про характери» (1917). У ній дослідник називає типологію П.Лесгафта «класифікацією дитячих характерів» [15, с. 21] і подає стислий реферативний опис всіх шести типів. Наприклад, добродушний тип школяра у рецепції О.Лазурського має такий опис: «Добродушний характер пов'язаний з добре розвинутою розумовою діяльністю, увагою, інтересом до занять. Такі діти найбільш здібні до самостійної праці. Вони виростають під впливом спокійного і розумного домашнього оточення, де люблячі люди ставляться з увагою до потреб і запитів дитини, але не панькають і не розніжують її» [там само]. Звичайно, це дуже стислий переказ опису П.Лесгафта, адже оригінальний опис цього типу в книжці «Шкільні типи» – це понад 20 сторінок друкованого тексту. О.Лазурський стверджує, що П.Лесгафт пропонує «в своїх шкільних типах ряд суто емпіричних

описів» [там само], оскільки не зазначає критеріїв поділу на типи. Недоліком типології, на його думку, є «слабкість психологічного аналізу», хоча самі описи «дуже яскраві і правдиві». О.Лазурський доходить висновку, що «характеристики Лесгафта не можна розглядати як класифікацію у точному значенні слова; вони є лише дуже живими, але суто зовнішніми описами деяких типів, які він спостерігав у шкільній практиці» [там само].

У 1924 р. В.Зеньковський у праці «Психологія дитинства» трактує типологію П.Лесгафта як «класифікацію шкільних типів» [7, с. 126]. На його думку, вона «дуже гарна як ряд чудово зроблених портретів», окреслених з дивовижною майстерністю. В.Зеньковський наголошує, що основу типології становить свобода у виявленні почуттів і бажань чи її відсутність [там само]. Науковець здійснив порівняльний аналіз типів, зазначаючи: «З шести обкреслених Лесгафтом портретів чотири (лицемірний, м'яко- і злісно-забитий, пригнічений) відносяться до дітей, які не знають свободи у розкритті своєї особистості» [там само]. Цікаві міркування висловлює В.Зеньковський, порівнюючи м'яко-забитий і злісно-забитий типи. Він вважає, що злостивість, характерна для злісно-забитого типу, є «останнім захистом дитини від повного пригнічення і занепаду особистості» і з погляду психічного здоров'я є все ж таки менш згубною, ніж той сімейний лад, за якого формується м'яко-забитий тип дитини: якщо злісно-забитий тип розвивається в умовах грубого і різкого придушення почуттів та бажань дитини, то м'яко-забитий тип розвивається, навпаки, у ніжній, сентиментальній атмосфері тієї батьківської любові, яка всебічно охоплює дитину, не даючи жодного простору для її власної ініціативи. Генезу м'яко-забитого типу школяра В.Зеньковський називає «художньо-педагогічним відкриттям Лесгафта» [7, с. 126].

Відомий педагог М.Даденков у підручнику «Історія педагогіки» (1947) вміщує невеликий розділ, присвячений спадщині П.Лесгафта, де відзначає думку вченого про педагогіку як науку, побудовану на врахуванні анатомії і фізіології людини, на об'єктивному вивченні дитини [5, с. 270]. Щодо типології, М.Даденков стверджує: «Лесгафт робить спробу схарактеризувати шкільні типи дітей, які найчастіше зустрічаються: 1) лицемірний, 2) честолюбний, 3) добродушний, 4) м'якозатурканий, 5) зліснозатурканий, 6) пригнічений, і показує, якими вони є в певних соціально-побутових умовах в сім'ї і в школі» [там само, с. 271]. Підсумовуючи, М.Даденков робить висновок, що вчення П.Лесгафта про шкільні типи відіграло роль у розвитку вчення про характер і виявило неправильні прийоми сімейного виховання [там само, с. 272].

Своєрідний погляд на типологію школярів належить Г.Ващенко. Варто наголосити, що, ймовірно, саме праця П.Лесгафта «Шкільні типи» мала неабиякий вплив на визначення подальшої долі Г.Ващенка як ученого-педагога. У автобіографії він згадує: «Я

в 1911 р. під впливом творів Лесгафта відійшов від літератури і захопився питаннями психології й педагогіки» [2, с. 6]. У праці «Виховання волі і характеру» (1952) Г.Ващенко характеризує працю «Шкільні типи» як «дуже цікаву» [1, с. 204], реферативно передає опис усіх шести типів і зазначає, що «подана Лесгафтом характеристика шкільних типів має велику вартість не лише з психологічного, а й з педагогічного боку» [там само]. Щодо самої типології, Г.Ващенко вважає, що «термін «тип» П.Лесгафт вживає для характеристики людини» і розуміє його «як сукупність рис, що виробляються в людини під впливом суспільного оточення» [1, с. 196]. Г.Ващенко найточніше, на нашу думку, розкрив сутність підходу, за яким П.Лесгафт розподілив школярів за шістьма типами, а саме: тип людини починає формуватися ще в ранньому дитинстві в умовах родинного життя та різних форм впливу на дитину дорослих, які можуть бути природні або штучні (кари і нагороди), заснованими на якихось принципах і послідовними або безпринципними й непослідовними. Цінність цієї рецепції типології П.Лесгафта полягає також у тому, що Г.Ващенко вперше досить докладно описує типи школярів українською мовою.

Інтерес до типології П.Лесгафта поновився уже в незалежній Україні, що пов'язуємо з проголошеною гуманістичною спрямованістю сучасної освіти, актуалізацією суб'єкт-суб'єктного підходу в навчально-виховному процесі, побудовою партнерських стосунків між учнем та вчителем. З-поміж сучасних дослідників назвемо передусім Н.Сейко, яка в курсі лекцій «Соціальна педагогіка» (2002) вказує, що П.Лесгафт у праці «Сімейне виховання дитини та його значення» узагальнив багаторічний досвід своєї лікарської та педагогічної діяльності і «виділив шість типів поведінки дітей та дав кожному з них детальну характеристику» [19, с. 40–41]. Н.Сейко зазначає, що її праця містить важливу інновацію, досить нетипову для курсу лекцій як зразка навчально-методичної літератури. Йдеться про наявність педагогічних першоджерел, представлених у скороченому вигляді. Н.Сейко подає скорочений варіант «Шкільних типів» П.Лесгафта у перекладі українською мовою, і це, з нашого погляду, варто усіяко вітати, оскільки це взагалі перша публікація праці «Шкільні типи» українською, хай і в скороченому вигляді.

Дозволимо собі дещо відхилитися від основної теми і висловити кілька думок з приводу мови творів П.Лесгафта. Як уже зазначалося, у працях Т.Галушко та Г.Ващенко у реферативному вигляді подано описи шести типів школярів українською мовою. Однак це уже осмислений ученими варіант праці «Шкільні типи». П.Лесгафт, зрозуміло, писав мовою свого часу. Що це означає для нас сьогодні? По-перше, ця мова відображає спосіб розмірковувати на педагогічні і психологічні теми, яким послуговувалися вчені понад століття тому. По-друге, це тогочасна літературна російська мова, яка містить чимало застарілої лексики і специфічних

синтаксичних конструкцій. Цікаво, що у 1910 р. видано скорочений варіант «Шкільних типів» під досить промовистим приводом. Як згадає у передмові до видання учениця, а згодом дружина П.Лесгафта, Селіма Познер, якимось учений отримав листа від звичайного робітника з подякою за книгу «Сімейне виховання...» та із проханням зробити її більш доступною для простого люду. П.Лесгафт був приємно здивований і «декілька днів перебував у глибокій задумі над цим листом» [14, с. 8]. Тоді й з'явилася думка зробити виклад «Шкільних типів» доступнішим. Отже, ще понад століття тому постало питання про адаптацію мови творів ученого для пересічного читача. І, по-третє, нагадаємо, що П.Лесгафт був доктором медицини і доктором хірургії, тож у його текстах міститься чимало спеціальної термінології. Все це ускладнює розуміння творів ученого сучасним читачем, тому ще більш важливим є переклад його творів українською. Сподіваємося, таке видання буде здійснено, що, поза всяким сумнівом, збагатить українську педагогічну науку.

Повертаючись до теми статті, наголосимо, що типологія П.Лесгафта продовжує цікавити сучасних українських учених. Н.Павлик у монографії «Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці» (2015) обґрунтовує першість П.Лесгафта у формулюванні завдання характерологічних ознак, пов'язуючи це з використовуваними вченим поняттями характеру і типу. «Тип, – зазначає Н.Павлик, – трактується як свідоме відношення людини до навколишнього світу, ступінь її морального розвитку. Під характером він розуміє прояв волі людини» [17, с. 49–50]. На думку науковця, основним критерієм типології П.Лесгафта є «сполучення моральної, інтелектуальної та вольової складових характеру». М.Павлик пропонує опис усіх типів одним реченням, виділяючи для кожного, на її думку, найхарактерніші вияви. У її рецепції «пригноблений тип має слабе абстрактне мислення, терплячий, сором'язливий, терпимий до навколишніх, правдивий, щирий» [17, с. 50]. Звичайно, це дуже лаконічний виклад опису учня пригнобленого типу, якого, на наш погляд, замало для адекватного уявлення про тип, представлений П.Лесгафтом. Спірним є і вжитий авторкою термін «типи характерів» [там само], оскільки раніше вона сама розмежовує ці два поняття.

Третій напрям – звернення до типології школярів П.Лесгафта у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня – започаткував М.Грунський у праці «Лекції з педагогіки» (1914), один із розділів якої називається «Педагогічні характеристики». М.Грунський, розробляючи зазначену проблему на практиці, вважає типологію школярів П.Лесгафта зразком детальної характеристики і радить своїм ученицям використовувати її під час підготовки до написання характеристики [3, с. 201].

На практичному значенні типології П.Лесгафта наголошує і Б.Комаровський у посібнику для вчителя «Особистість учня, учениці» (1916). Хоч сам

автор не є українським ученим, але факт видання книжки в м. Одесі дає нам підстави зарахувати її до надбань української педагогічної науки. Б.Комаровський аргументовано стверджує, що перед молодим педагогом завжди постає складна дилема: як розібратися у величезній кількості та різноманітному складі дітей. Цінним посібником у цій справі «є досить багатий етюд Лесгафта «Шкільні типи» [12, с. 12]. У посібнику наведено зразки «типів душевних» [там само] за П.Лесгафтом, які, на думку дослідника, можуть слугувати певним критерієм для хоча б поверхового ознайомлення з учнями [там само, с. 10–12]. Крім того, праця «Шкільні типи» посідає чільне місце у списку рекомендованої літератури для використання вчителями під час складання характеристики учнів [там само, с. 29].

Майже через століття, у 2012 році, до типології П.Лесгафта звертається І.Леонтєєва у праці «Порівняльний аналіз ідей про шкільні характеристики у дослідженнях вітчизняних учених (кінець XIX – початок XX століття)». Виносячи за межі статті дискусію про визначення «вітчизняні вчені», до яких дослідниця зараховує П.Лесгафта, наголосимо на чіткості і послідовності її рецепції. І.Леонтєєва спочатку розглядає мету П.Лесгафта: виявлення й аналіз найхарактерніших рис і якостей особистості школяра та педагогічних умов їх появи. Далі зазначає про її продуктивність, що підтвердилася якістю створених характеристик, та особливості, які вона вбачає в тому, що П.Лесгафт не просто описав деяку суму рис та якостей характеру школяра, а й визначив їх походження. Зрештою, дослідниця доходить висновку про основну цінність типології: «Дитячі типи представлені досить різноманітно в кількісному і якісному відношенні, ця типологія надала важливий матеріал для подальших розвідок в галузі дитячої характерології...» [16, с. 88].

Отже, рецепція українськими вченими типології школярів П.Лесгафта, започаткована С.Русовою 1912 р., здійснювалася за трьома напрямками: у працях, присвячених спадщині П.Лесгафта (Т.Галушко, В.Касьяненко, Н.Калениченко, Є.Коваленко, В.Комар, С.Русова), в контексті власних досліджень (Г.Ващенко, В.Зеньковський, О.Лазурський, Н.Павлик, Н.Сейко) та у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня (М.Грунський, Б.Комаровський, І.Леонтєєва). За жанром праці значених учених є статтями, монографіями, підручниками, посібниками та публікаціями довідкового характеру.

Загалом українські вчені високо оцінюють типологію школярів П.Лесгафта, однак їхні оцінки здебільшого не відрізняються глибиною і мають переважно фрагментарний, описовий характер. Це, на наш погляд, зумовлено тим, що власне типологія не була основним предметом аналізу, а розглядалася у ширшому контексті: як етап у творчій спадщині П.Лесгафта чи у зв'язку з науковими інтересами реципієнта. Рецепція часто обмежується перерахуванням типів школярів, інколи подається стислий

реферативний опис типів, зрідка з'ясовуються переваги і недоліки типології.

Прикметно, що кожен учений використовує власну термінологію на позначення типології школярів П.Лесгафта (див. табл. 1).

Таблиця 1

Термінологія українських учених на позначення типології школярів Петра Лесгафта

С.Русова	Типи дітей
М.Грунський	Зразки загальних характеристик
Б.Комаровський	Зразки типів душевних
О.Лазурський	Класифікація дитячих характерів
В.Зеньковський	Класифікація шкільних типів
М.Даденков	Вчення про шкільні типи
В.Касьяненко	Типологія дитинства
Г.Ващенко	Генеза шкільних типів і їх характеристика
Т.Галушко	Характеристики шкільних типів
Н.Калениченко	Типи дітей
Н.Сейко	Типи поведінки дітей
В.Комар	Шкільні типи
Є.Коваленко	Психологічні типи
І.Леонтєєва	Шкільні характеристики
Н.Павлик	Типи характерів

На наш погляд, уже сама термінологія, яку використовує вчений, характеризує його концептуальний підхід та глибину рецепції. Наприклад, терміни «вчення про шкільні типи», «типологія дитинства» є надто загальними, як і оцінка типології їх авторами, що не містить критики. Тоді як терміни «класифікація дитячих характерів», «генеза шкільних типів і характеристика їх» чітко відображають основну ідею їх авторів, а оцінка типології вирізняється конкретністю і наявністю критики.

Проведений аналіз рецепції українськими вченими типології учнівських характерів П.Лесгафта дає підстави тезово висловити кілька підсумкових міркувань щодо нашого розуміння рецепції та її ролі в історико-педагогічних дослідженнях.

По-перше, рецепцію в історико-педагогічному дослідженні розуміємо як інтелектуальний процес сприйняття ученим праць своїх колег, що містить такі складові: реконструкція, аналіз, критика та побудова на основі сприйнятого власної наукової концепції. Причому наявність усіх складових є не обов'язковою і варіюється залежно від мети реципієнта та предмета дослідження.

По-друге, на наше переконання, будь-яка окрема праця чи вся творчість будь-якого педагога, сприйнята і осмислена українським ученим, стає невід'ємною складовою історії української педагогіки.

По-третє, ми розглядаємо рецепцію як своєрідний індикатор розвитку української педагогічної науки, її здатності реагувати на виклики часу, оскільки здійснення рецепції можливе лише тоді, коли для неї є передумови, тобто рецепція, на нашу

думку, передбачає у реципієнта певний зустрічний рух, аналогічну авторові тенденцію.

По-четверте, під час рецепції наукових ідей педагогів інших країн відбувається виділення найрепрезентативніших імен та творів, і постать П.Лесгафта та його праця «Шкільні типи» – промовистий доказ цього твердження.

І, насамкінець, сьогодні проблема рецепції є особливо актуальною у зв'язку з бурхливим розвитком засобів масової комунікації, коли прискорюється обмін інформацією і весь світ стає єдиним інформаційним полем. Місце української історико-педагогічної науки у цьому полі не останньою чергою залежить від рецепції педагогічних ідей, її вчасності та глибини. Усвідомлюючи дискусійний характер деяких із наведених нами тверджень щодо рецепції в історико-педагогічному дослідженні, визначаємо їх як перспективи подальших наукових пошуків.

Література

1. *Ващенко Г.* Виховання волі і характеру / Г.Ващенко. – Лондон: Спілка української молоді, 1952. – Ч. 1: Психологія волі і характеру. – 1952. – 256 с.
2. *Ващенко Г.* Моя автобіографія / Г.Ващенко // Наукові записки Українського вільного університету. Філософський факультет. – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 5–9.
3. *Грунський Н.К.* Лекції по педагогіці / Н.К. Грунський. – Юрьев, 1914. – 257 с.
4. *Галушко Т.Є.* Питання психології в працях П.Ф. Лесгафта / Т.Є. Галушко // Нариси з історії вітчизняної психології кінця XIX поч. XX століття. – К.: Рад. шк., 1959. – С. 46–71.
5. *Даденков М.* Історія педагогіки / М.Даденков. – К.: Рад. шк., 1947. – 328 с.
6. *Дічек Н.П.* Рецепція в порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях: методологічні аспекти / Н.П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2015. – №2. – С. 78–87.
7. *Зеньковський В.В.* Психологія дитинства / В.В. Зеньковський. – Лейпциг: Сотрудник, 1924. – 348 с.
8. *Калениченко Н.П.* Педагогічні погляди П.Ф. Лесгафта / Н.П. Калениченко // Рад. шк. – 1987. – №10. – С. 88–90.
9. *Касьяненко В.Г.* Петр Францевич Лесгафт / В.Г. Касьяненко. – К., 1950. – 40 с.
10. *Коваленко Є.* Лесгафт Петро Францович / Є.Коваленко // Енциклопедія освіти / АПН України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К., 2008. – С. 450.
11. *Комар В.* Творчий шлях Петра Францовича Лесгафта / В.Комар // Рідна школа. – 2006. – №11. – С. 35–38.
12. *Комаровський Б.Б.* Личность ученика, -цы. ...: Пособие к составлению характеристики ученика / Б.Б. Комаровский. – Одесса, 1916. – 30 с.
13. *Лесгафт П.Ф.* Семейное воспитание ребенка и его значение / П.Ф. Лесгафт. – С.-Петербург, 1910. – 240 с.
14. *Лесгафт П.Ф.* Школьные типы / П.Ф. Лесгафт; [Предисл.: С. Познер]. – С.-Петербург, 1910. – 158 с.
15. *Лазурский А.Ф.* Очерк науки о характерах / А.Ф. Лазурский. – 3-е доп. изд. – Пг.: Изд. К.Л. Риккера, 1917. – Х., 386 с.
16. *Леонтьева І.В.* Порівняльний аналіз ідей про шкільні характеристики у дослідженнях вітчизняних учених

(кінець XIX – початок XX століття) / І.В. Леонтьева // Педагогічна освіта: теорія і практика. – Вип. 12. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 85–92.

17. *Павлик Н.В.* Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці: Монографія / Н.В. Павлик. – К.: Логос, 2015. – 383 с.
18. *Русова С.* П.Лесгафт і його педагогічні ідеї / С.Русова // Світло. – 1912. – Кн. 9. – С. 16–25.
19. *Сейко Н.А.* Соціальна педагогіка: Курс лекцій / Н.А. Сейко. – Житомир, 2002. – 260 с.
20. *Сухомлинська О.В.* К.Д. Ушинський на тлі доби / О.В. Сухомлинська // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 110. – С. 6–8 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_4

Анотації

Олександр МІХНО

Типологія школярів Петра Лесгафта та її рецепція українськими вченими

У статті автор пропонує власне тлумачення поняття «рецепція» в історико-педагогічному дослідженні. Доводить, що рецепція типології школярів П.Лесгафта українськими вченими, започаткована С.Русовою у 1912 р., здійснювалася ними за трьома напрямками: у працях, присвячених спадщині П.Лесгафта, в контексті власних досліджень та у зв'язку з розглядом проблеми педагогічної характеристики учня. Праці вчених структуровано за хронологічно-тематичним принципом з подальшим аналізом. Наведено міркування автора щодо ролі і значення рецепції в історико-педагогічному дослідженні.

Ключові слова: П.Лесгафт, типологія школярів, рецепція, історія педагогіки, характеристика учня.

Александр МИХНО

Типология школьников Петра Лесгафта и её рецепция украинскими учёными

В статье автор предлагает собственное толкование понятия «рецепция» в историко-педагогическом исследовании. Доказывает, что рецепция типологии школьников П.Лесгафта украинскими учеными, начатая Софией Русовой в 1912 г., осуществлялась ими в трёх направлениях: в трудах, посвященных наследию П.Лесгафта, в контексте собственного исследования и в связи с рассмотрением проблемы педагогической характеристики ученика. Труды учёных структурированы по хронологическо-тематическому принципу с последующим анализом. Приведены рассуждения автора о роли и значения рецепции в историко-педагогическом исследовании.

Ключевые слова: П.Лесгафт, типология школьников, рецепция, история педагогики, характеристика ученика.

Oleksandr MIKHNO

Typology of school children by Petr Lesgaf and her reception of Ukrainian scientists

The author gives his own interpretation of the concept of «reception» in historical and pedagogical research. It is proved that the reception of typology of pupils P. Lesgaft by Ukrainian scientists has started by Sophia Rusova in 1912 and carried out by them in three ways: in the works devoted to the heritage of P. Lesgaft, in the context of their own research and in connection with the problem of teaching the

pupils characteristics. The scientists works are structured chronologically, thematically, followed by analysis. Article includes the author's argument about the role and importance of the reception in the historical and pedagogical research.

Keywords: *typology of school children by P. Lesgaft, reception, history of pedagogy, pupils characteristics.*

ПОДІЇ, ЗАХОДИ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Обласна навчально-польова експедиція учнівської молоді «ЮНЕКО»: пізнання довкілля, набуття досвіду краєзнавчої діяльності

З 24 червня по 5 липня на базі КЗ «Станція юних натуралістів» Рівненської обласної ради проведено VI обласну навчально-польову експедицію учнівської молоді «ЮНЕКО». Юні натуралісти з Сарненського, Гощанського, Острозького районів, м. Рівного вивчали біорізноманіття Білоозерського лісництва Володимирецького району.

Наметовий табір експедиції традиційно розташовується в прибережній зоні озера Біле на території еколого-освітнього стаціонару Рівненського природного заповідника. У програмі заходу було передбачено лекційні, практичні, лабораторні форми навчання, проведення майстер-класів, екскурсій, самопідготовку учнів.

Під час радіальних виходів учасники здійснювали пошукову, науково-дослідницьку роботу, збір емпіричних даних, фактичних матеріалів, статистичної інформації. Дослідження проводилися за такими напрямками: ботаніка; зоологія; орнітологія; ентомологія; екологія; краєзнавство; гідробіологія.

У ході ботанічних екскурсій, проведених Вітою Куліш, молодшим науковим співробітником Рівненського природного заповідника, юннати ознайомилися з видовим складом флори Білоозерського лісництва, оволоділи методами гербаризації, кількісного обліку і оцінювання популяцій рослин.

Під керівництвом Андрія Лапінського та Григорія Кримця, кандидатів технічних наук, викладачів НТУУ «Київський політехнічний інститут» юні дослідники зробили хімічний аналіз води, визначили жорсткість, водневий показник (рН), загальну мінералізацію, вміст розчиненого кисню у прибережній зоні озера Біле та глибинних проб, дібраних за допомогою батометра. Було відмічено значне зниження рівня води у всіх водних об'єктах на території лісництва.

В орнітологічних дослідженнях брав участь Ростислав Журавчак, заступник директора з наукової роботи Рівненського природного заповідника. Учні отримали вичерпну інформацію про методику обліку птахів та взяли участь у майстер-класі з кільцювання горобиних птахів. Андрій Бокотей (Західноукраїнське орнітологічне товариство) і Наталія Дзюбенко (Державний природознавчий музей НАН України) репрезентували результати моніторингу та обліку лелеки чорного на території Рівненського природного заповідника.

Керівник гуртків КЗ «Станція юних натуралістів» Рівненської обласної ради Олександр Омельчук ознайомив юних дослідників з біологією бджіл, особливостями бджолої сім'ї. Під час екскурсії «Бортництво – традиційний Поліський промисел» в садибу Петра Лебедюка учні мали змогу більше дізнатися про традиції ведення господарства на Рівненському Поліссі.

На практичній роботі «Видовий склад, біологія та екологічні особливості ентомофауни Білоозерського лісництва» юннати вивчали методи збору та визначення комах за визначником. Було виявлено рідкісні види метеликів, занесених до Червоної Книги України. Заняття проводив учасник експедиції Кирило Бойко, учень 9-го класу Сарненської гімназії.

Наукові працівники відділу досліджень навколишнього середовища Інституту телекомунікацій і глобального простору НАН України Сніжана Загородна та Наталія Новохацька ознайомили учасників експедиції з результатами досліджень рельєфу дна озера Біле, проведеними в 2015–2016 роках. Науковці розповіли про сучасне програмне забезпечення та обладнання, що використовується в побудові профілю дна водойм.

Впродовж 11 днів експедиції працювала Школа фотонатураліста. Учні вчилися фотографувати рослини для гербаріїв та інші природні об'єкти. Сніжана Дужук, керівник гуртків КЗ «Станція юних натуралістів» Рівненської обласної ради, провела екскурсію екологічною стежкою «Білоозерські бори», під час якої юннати ознайомилися з видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу Рівненського Полісся.

Юннатів зацікавили екологічні вікторини, інтерактивні ігри, що проводила Оксана Кривко, фахівець із екологічної освіти Рівненського природного заповідника, а також майстер-клас «Основи туризму для юних біологів», що організував Віктор Бойко. Учні навчилися створювати переправи та долати перешкоди у складних умовах. Усі учасники експедиції отримали сертифікати, які засвідчують, що юннати успішно пройшли навчання в польових умовах та виконали програму заходу.

Тетяна ОСТАФІЙЧУК, директор КЗ «Станція юних натуралістів» Рівненської обласної ради, Сніжана ДУЖУК, керівник гуртків